

DEMOGRAFi:

Nüfus meselelerine sosyolojik bir bakış

Ders 7 : **Türkiye’de Demografik Dönüşüm**

Doç. Dr. Didem Danış
Galatasaray Üniversitesi
Sosyoloji Bölümü
ddanis@gsu.edu.tr

Ders 7 :

Türkiye’de Demografik Dönüşüm

Bu derste ele alınacak konular

- Türkiye nüfusu ve farklı dönemlere ait yaş piramitleri
- Türkiye’de demografik dönüşüm
 1. aşama: 1923-1955
 2. aşama: 1955-1985
 3. aşama: 1985 ve sonrası
- Gençlik şişkinliği
- Demografik fırsat penceresi
- 2050?
- Demografik değişim açısından tarihsel ve bölgesel farklar
- Nüfus politikaları

Türkiye nüfusu

1927'de yapılan cumhuriyet döneminin ilk nüfus sayımında Türkiye nüfusu 13,6 milyon olarak tespit edildi.

2000'e gelindiğinde bu sayı 65 milyona çıkmıştı. O yılki verilere göre doğurganlık hızı (kadın başına düşen çocuk sayısı) 2,6 idi.

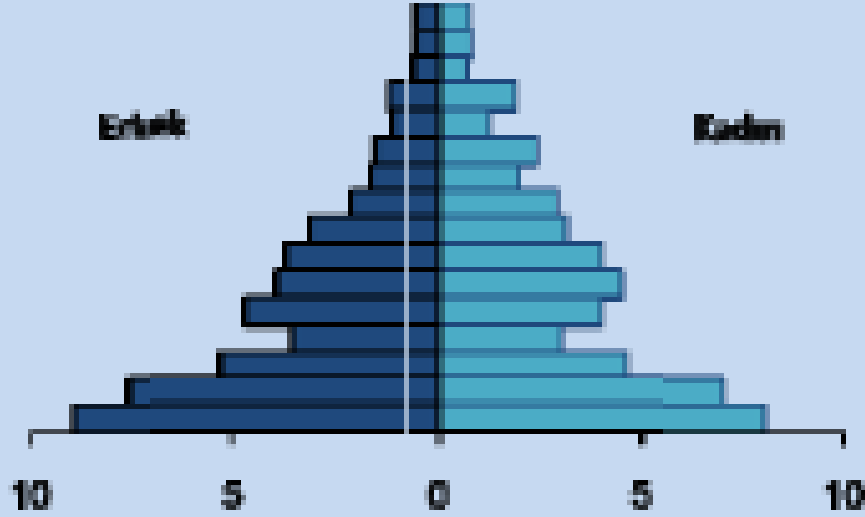
2010'da nüfus 73 milyona çıkmış, doğurganlık hızı ise 2,1'e düşmüştü.

→ Bu veriler, **Türkiye'nin demografik geçiş sürecini neredeyse tamamladığı** anlamına gelmektedir.

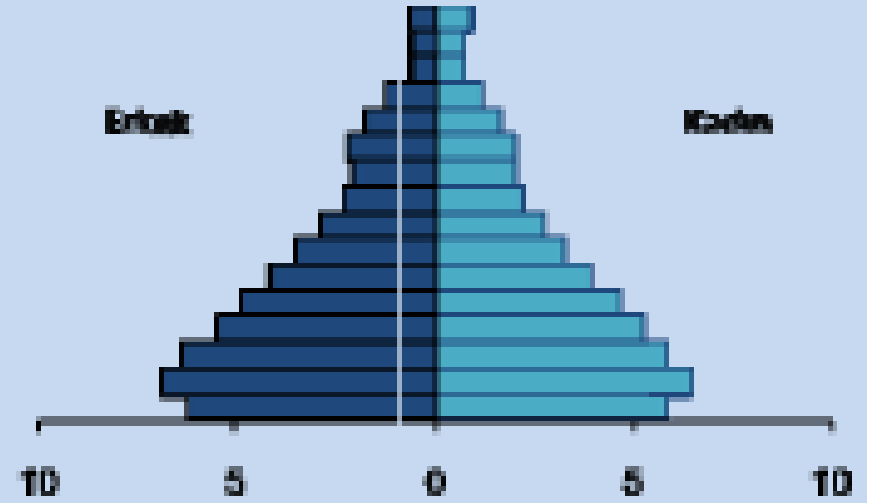
Ancak ülke içindeki bölgesel farkları dikkate aldığımızda, bu ifadenin fazla kaba bir genelleme olduğunu farkedebiliriz.

Önce aşağıdaki 3 yaş piramidini inceleyelim.

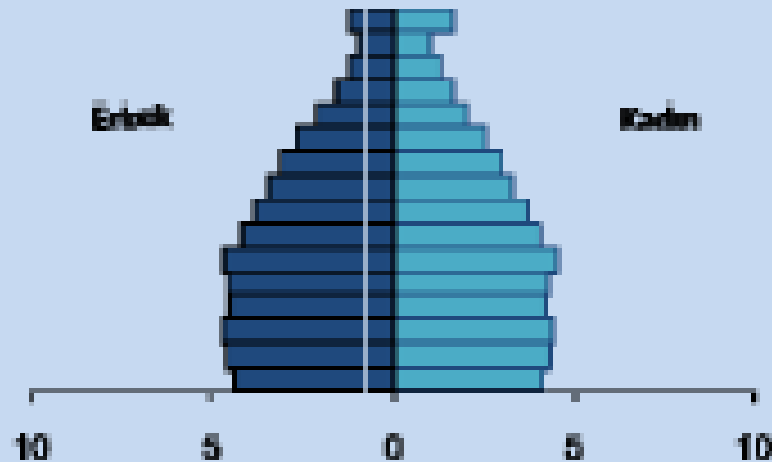
1935

1985

2008

Türkiye’de demografik dönüşüm

Demografi alanında Türkiye’nin önde gelen kurumu olan **Hacettepe Nüfus Etütleri**nden bir grup araştırmacı 2010 yılında, Türkiye’de yaşanan demografik dönüşümü inceleyen bir çalışma yayınladılar:

«Son 40 yılda gerçekleştirilen demografik araştırmaların gösterdiği demografik eğilimler bir bütün olarak değerlendirildiğinde, **Türkiye’nin 2000’li yıllardan başlayarak yeni bir demografik rejime girdiği** görülmektedir. Cumhuriyet’in ilanı ile başlayan ve günümüze kadar devam eden süreçte sosyo-ekonomik alanda ve özellikle son yıllarda anne ve çocuk sağlığı göstergelerinde gözlenen olumlu gelişmeler beş yaş altı çocuk ölümlerinin ve kadın başına düşen doğum sayısının önemli ölçüde azalmasına yol açarak Türkiye’yi **Demografik Dönüşüm Kuramı’nda sözü edilen üçüncü yani son aşamaya** taşımıştır. Demografik dönüşümün bu aşamasında Türkiye nüfusu artık yüksek doğurganlık ve ölümlülük hızlarına sahip genç bir nüfus olmaktan çıkarak, **düşük doğurganlık ve ölümlülük hızlarına sahip ve gittikçe yaşlanan bir nüfusun** özelliklerini kazanmaktadır.»

İ. Koç, M. A. Eryurt, T. Adalı, P. Seçkiner Türkiye’nin Demografik Dönüşümü, Hacettepe Nüfus Etütleri Enstitüsü Yayını, 2010, s.4

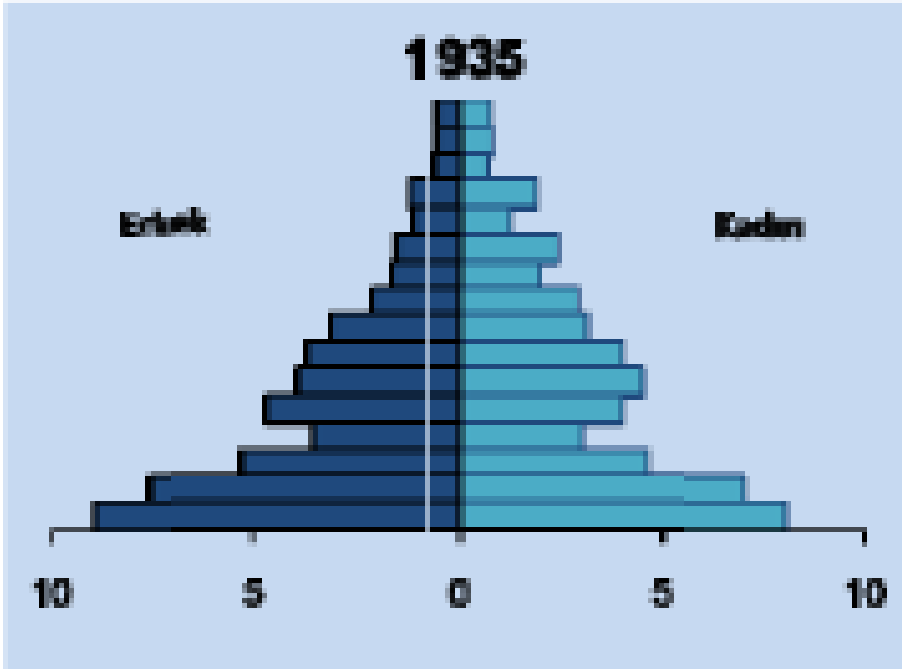
1. AŞAMA: 1923 -1950

Osmanlı dönemi ağır bir demografik miras bırakmıştı: savaşlar ve yokluk döneminde azalan erkek sayısı, düşük evlilik ve doğurganlık hızı, vb.

- Osmanlı İmparatorluğu'nun 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren girdiği uzun savaşların bitmesi ve cumhuriyetin ilanı ile nüfus kademeli bir toparlanma evresine girdi.
- Ölüm hızı düşerken, doğurganlık hızı da (özellikle erkeklerin cepheden dönüşüyle) artarak, kadın başına 5,5 çocuktan 7'ye yükseldi.

Cumhuriyete geçiş ve başkentin Ankara'ya taşınması, eski imparatorluğun başkenti olan İstanbul için demografik açıdan ciddi bir duraklama anlamına geldi, bu Beyoğlu fotoğrafında görüldüğü gibi.

« Türkiye nüfusunun yaş yapısının değişimine nüfus piramitleri aracılığı ile bakıldığında, **Türkiye'nin yüksek doğurganlık rejiminden düşük doğurganlık rejimine geçişini** net olarak görmek mümkün olmaktadır. 1935 yılından başlayarak 1975 yılına kadar sürekli olarak yüksek doğurganlık seviyesine işaret eden **geniş tabanlı nüfus piramitleri** olan Türkiye'nin, **1980'li yıllardan itibaren doğurganlık seviyesinde azalmayı işaret eden, tabanı gittikçe daralan nüfus piramitlerine** sahip olduğu görülmektedir.

1935 yılına ait olan nüfus piramidinde Birinci Dünya Savaşı yıllarında doğan **1915-1920 doğum kuşağının** (15-19 yaş grubu) diğer doğum kuşaklarına göre sayısal olarak **daha küçük nüfusunun olduğu** görülmektedir. Bu durum, **savaş koşullarında Türkiye'de doğurganlığın ertelendiğini** açık bir şekilde göstermektedir. Bu doğum kuşağının izlerini 1975 yılına kadarki tüm nüfus piramitlerinden de izlemek mümkün olmaktadır. »

Alıntı: İ. Koç, M. A. Eryurt, T. Adalı, P. Seçkiner *Türkiye'nin Demografik Dönüşümü*, Hacettepe Nüfus Etütleri Enstitüsü Yayını, 2010, s.7

Bu dönemde doğurganlığı ve dışarıdan göçü destekleyen politikalar etkili oldu.

→ Tüm bunların sonucunda, **1923'ten 1955'e, nüfus 13 milyondan 24 milyona** çıkarak, 32 yıllık bir sürede ikiye katlanmış oldu.

Yeni cumhuriyetin nüfus eksikği ve daha homojen bir ulus yaratma isteği göç politikalarıyla desteklendi. Soydaşların Balkanlar ve Kafkasya'dan göçü kadar 1922-24 arasında gerçekleşen Türk-Yunan nüfus mübadelesi de bu açıdan önemli örneklerdir. (Bu konuda daha uzun bir tartışma için: Bkz. «Göçler» dersi)

2. AŞAMA: 1955- 1985

Bu dönem demografik açıdan şu özelliklerle tanımlanabilir:

- Sağlık alanındaki gelişmeler sayesinde ölüm hızında hızlı düşme
- Nüfusun hızlı artışı
- Aşırı nüfus kaygısı
- Doğum kontrolü politikalarının benimsenmesi

1950’li yıllar nüfus artış hızının doruk noktası oldu.

→ Nüfus artışı yıllık % 2,8 seviyesine çıktı !

Bu 30 yıllık dönemde, nüfus 24 milyondan 51 milyona çıkarak ikiye katlanmış oldu.

2. AŞAMA

Hızlı ve kitlesel şehirleşme: Köyden kente göçle yaşanan bu radikal demografik değişimin sosyal ve diğer alanlardaki etkileri

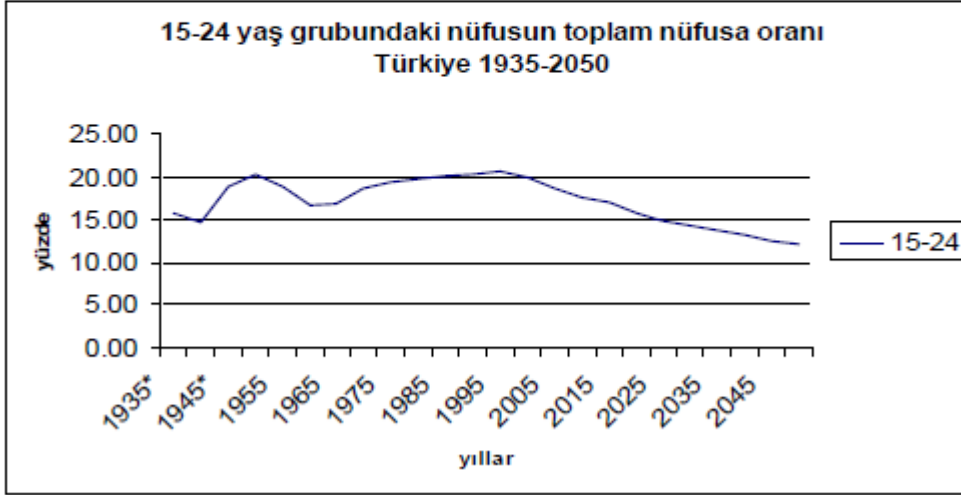
Köyden kente göçün hız kazandığı 1970'li yıllar →

← Aynı dönemde nüfus fazlasının işgücü olarak Batı Avrupa'ya göçü

Yıllara Göre Genç Nüfus Oranı 1935-2050

Gençlik şişkinliği

« Genç nüfusun toplam nüfusa oranında gözlenen yüksekliğe demografide “gençlik şişkinliği” (youth bulge) adı verilmektedir. Gençlik şişkinliği kimilerine göre ülke için bir fırsat penceresidir. İyi yönetildiği takdirde ekonomik gelişmenin gençlik şişkinliği ile hızlanacağı söylenmektedir. (...) Ama kimilerine göre gençlerin fazlalığı sosyo-ekonomik ve siyasi istikrar açısından bir tehdit oluşturur.

Özellikle, cinsel yolla bulaşan hastalıkların yaygınlaşması, seks ve uyuşturucu ticareti, terörizm ve benzeri şiddete dayanan asayiş sorunları, işsizlik, eğitim ve barınma olanaklarının yetişememesi ve benzeri bir dizi sorun gençlerin sayılarının ve oranlarının artması ile ilişkilendirilir. (...) Genç nüfus oranının yüzde yirmi olması, ilk olarak Samuel Huntington tarafından kritik eşik olarak dile getirildi. Genç nüfus şişkinliği ondan sonra bu eşikle tanımlanır oldu.»

ALINTI: Ferhunde Özbay, ‘Türkiye’de Gençlik, Nüfus ve İktidar’, *Türkiye’de İktidarı Yeniden Düşünmek*, Murat Güney (Der.) Varlık Yay. 2009

3. AŞAMA : 1985 sonrası

→ Doğum kontrolü ve nüfus planlaması politikaları

* **Nüfus artış hızının azalmaya başlaması**

- * 1985-1990 arası yıllık % 2,2
- * 1990'da % 1,8
- * 1994'te % 1,6

* Ölüm hızıyla beraber, doğurganlık hızının da düşmeye başlaması.

→ **DEMOGRAFİK FIRSAT PENCERESİ'nin açılışı..**

DEMOGRAFİK FIRSAT PENCERESİ

Demografik fırsat penceresi, çalışabilir yaştaki nüfusun (**15-64 yaş aralığı**) toplam içindeki oranının artması demektir.

Türkiye’de nüfus artış hızının 1990lardan itibaren yavaşlamaya başlaması ve henüz nüfusta ciddi bir yaşlanma olmaması, demografların ifadesiyle bir **fırsat penceresi** açılması anlamına geliyor. Uzun yıllardır **genç nüfusta şişkinlikle** tanınan bir ülke için bu çok önemli bir değişim.

15 yaş altı nüfusun toplam nüfus içindeki payı azalırken, üretken nüfus olarak tanımlanan 15-64 yaş grubunun payı bir süre daha artmaya devam edecek. Ankara Ticaret Odası'nın (ATO) Eurostat ve TÜİK verilerinden yararlanarak hazırladığı ‘İstihdam Raporu – 2007’ye göre, ‘çalışabilir yaştaki nüfusun’ (15-64 yaş arası) toplam içindeki payı 2006’da % 66. Tahminlere göre bu oran 2010’da %67, 2025’de ise %69 olacak.

Bu demografik değişim hakkında TÜSİAD ve ATO gibi sanayi ve ticaret odaları çeşitli raporlar yayınladılar (Bkz. Kaynakça). Getirilen eleştirilerden biri, üretken olabilecek nüfus artarken istihdama katılım oranının düşmesi, yani işsizliğin artmasıyla ilgiliydi.

TARTIŞMA KONUSU: Demografik fırsat penceresinin avantaj ve dezavantajları neler olabilir? Ekonomi, siyaset, toplum ve kültür alanından örneklerle tartışın.

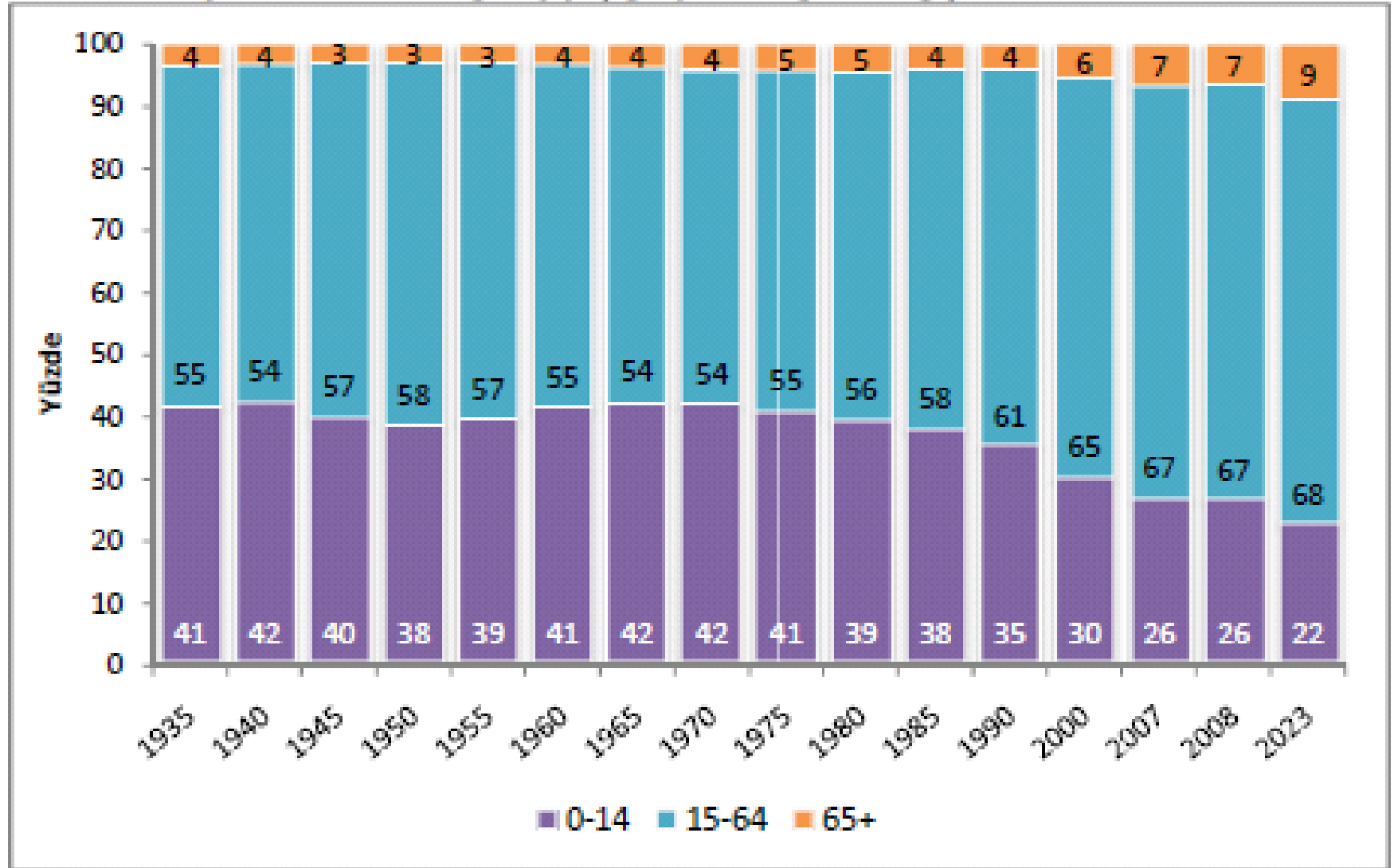
BAĞIMLILIK ORANI

2005'te yaş yapısı (%) ve bağımlılık oranları

	ÇİN	AFRİKA	BATI AVRUPA
0-14 yaş	22	42	17
15-64 yaş	70	55	66
65 +	8	3	17
Bağımlılık oranı	0,43	0,82	0,52

Kaynak: C. Rollet, *La population du Monde*, 2006, p.44

Şekil 3. Nüfusun geniş yaş gruplarına göre değişimi, 1935-2023

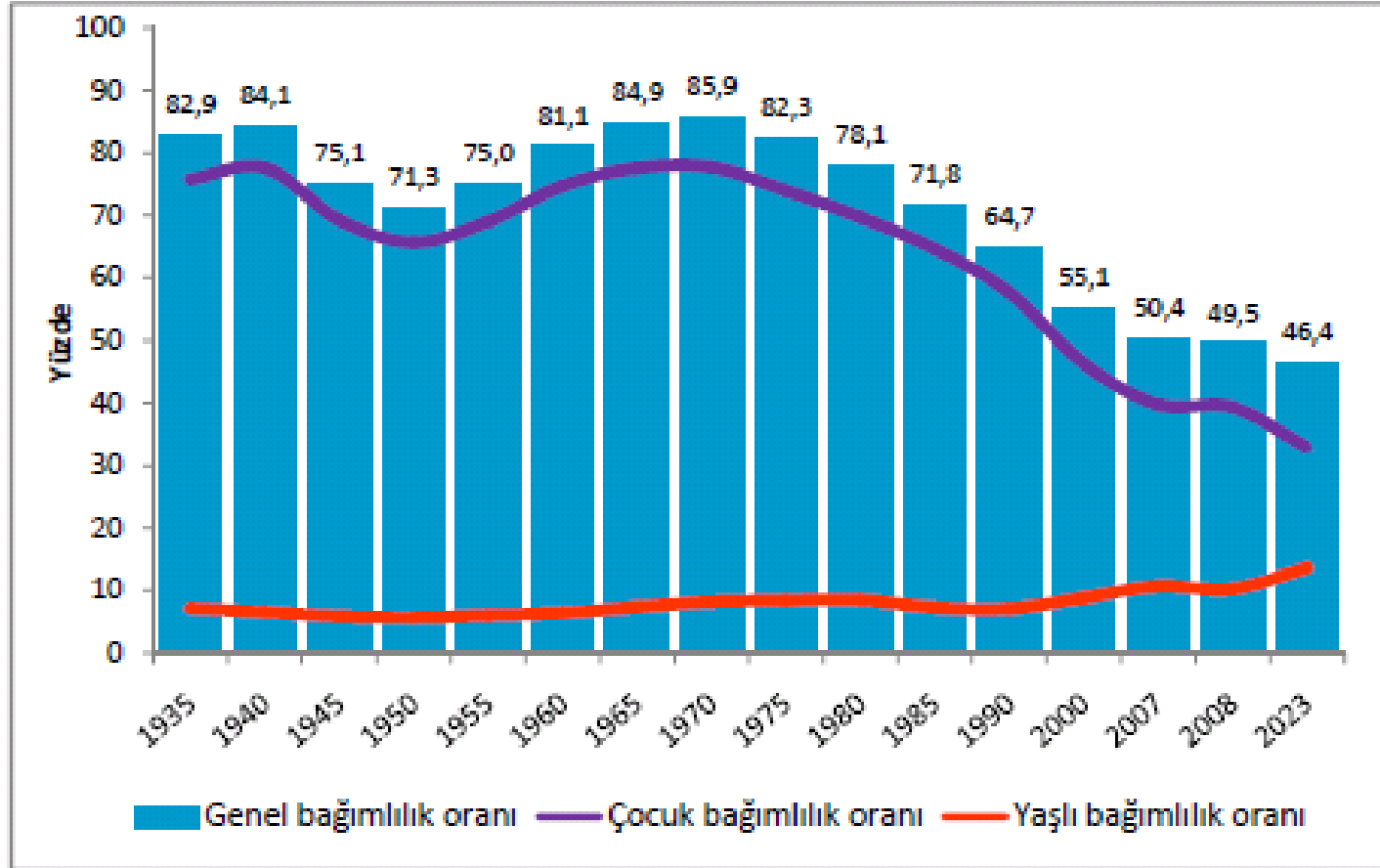

Kaynak: TÜİK, 1937, 1944, 1949, 1954, 1961, 1964, 1969, 1973, 1982, 1984, 1989, 1993a, 2003, 2010b, 2010c

KAYNAK: İ. Koç, M. A. Eryurt, T. Adalı, P. Seçkiner Türkiye'nin Demografik Dönüşümü, Hacettepe Nüfus Etütleri Enstitüsü Yayını, 2010.

Türkiye’de bağımlılık oranının değişimi

Şekil 4. Bağımlılık oranlarının değişimi, 1935-2023

Kaynak: TÜİK, 1937, 1944, 1949, 1954, 1961, 1964, 1969, 1973, 1982, 1984, 1989, 1993a, 2003, 2010b, 2010c

KAYNAK: İ. Koç, M. A. Eryurt, T. Adalı, P. Seçkiner Türkiye'nin Demografik Dönüşümü, Hacettepe Nüfus Etütleri Enstitüsü Yayını, 2010.

Ya 2050 ?

Pek çok basın kuruluşu TÜİK'in Haziran 2011'de açıkladığı nüfus verilerini ve ileriye dönük nüfus tahminlerini büyük bir hayalkırıklığı içinde değerlendirdiler.

Foto:

http://haberyirmibes.com/haber_detay.asp?haberID=1336

TÜİK ve diğer kuruluşların 2050'de Türkiye için nüfus tahmini: 93 milyon

- * Bu tahmin, 1970'li yıllarda sanıldığıının aksine, Türkiye'nin 100 milyon eşliğini geçmeyeceğini gösteriyor.
- * Tabii, bu tahmin sadece ölüm ve doğum istatistiklerine dayanarak yapılmış bir öngörü. Büyük ölçekli bir göç hareketi olması halinde bu sayıda ciddi bir sapma olması kaçınılmaz.
- * Böylece Türkiye'de demografik dönüşüm tamamlandığı zaman, dönüşüm katsayısı 7,5 olacak.

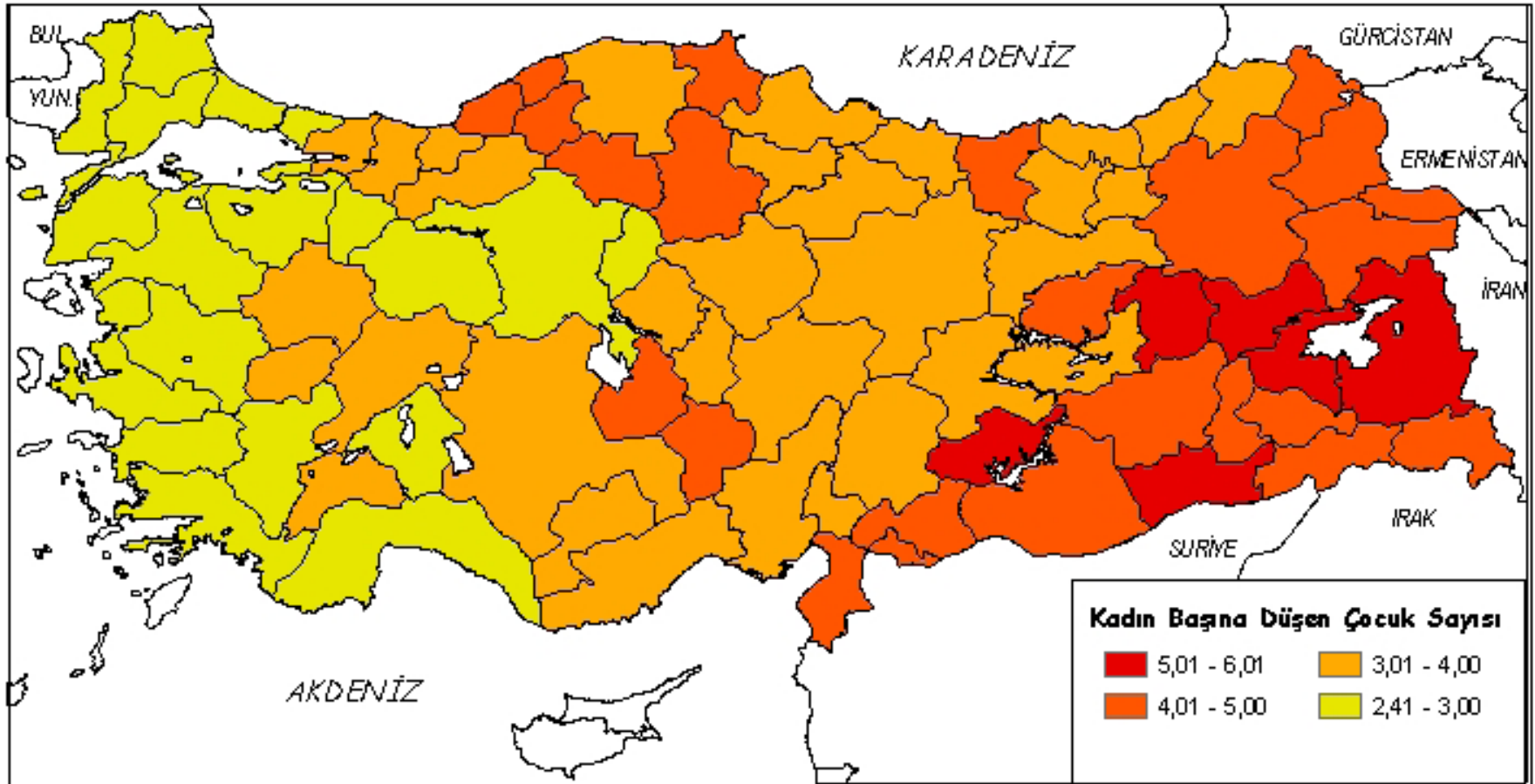
TARİHSEL ve BÖLGESEL FARKLAR

- İstanbul'da doğurganlık, çok erken bir tarihte, 19. yüzyıldan itibaren düşmeye başlamıştı. Bu konuda önemli bir kaynak A. Duben ve C. Behar'ın yandaki kitabı.
- 2008'de, Türkiye'de doğum hızı en yüksek bölge % 27,2 ile Güney Doğu Anadolu bölgesi idi. En düşük ise, % 11,6 ile Batı Marmara.
- 2000'de Türkiye'de ortalama doğurganlık hızı 2.53 iken, aynı oran Edirne'de 1,66, Şırnak'ta ise 7.06 idi (Özgür, 2004)

İmparatorluktan cumhuriyete geçerken, İstanbul'da nüfusun seyrine dair titiz ve derinlikli bir tarihsel demografi çalışması olan bu kitap, Türkiye'de aile, doğurganlık ve evlilik konusunda yaygın kabul gören efsaneleri yerle bir ediyor ve nitelikli bir sosyolojik bakış sunuyor.

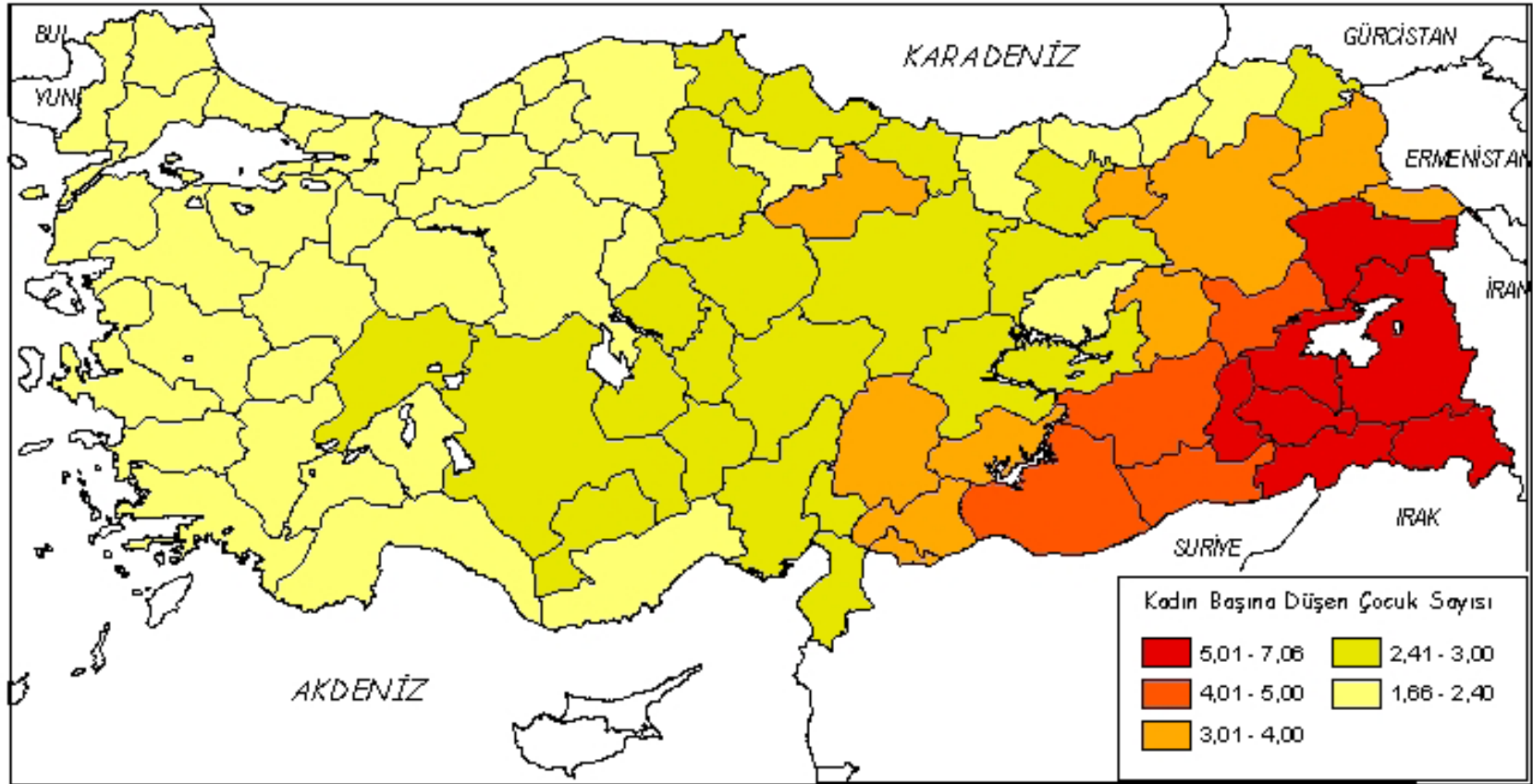
→ Alan Duben & Cem Behar (1996) *İstanbul Haneleri Evlilik, Aile ve Doğurganlık 1880-1940* , İletişim Yay.

Türkiye’de Toplam Doğurganlık Hızında Mekansal Farklılıklar (1980)

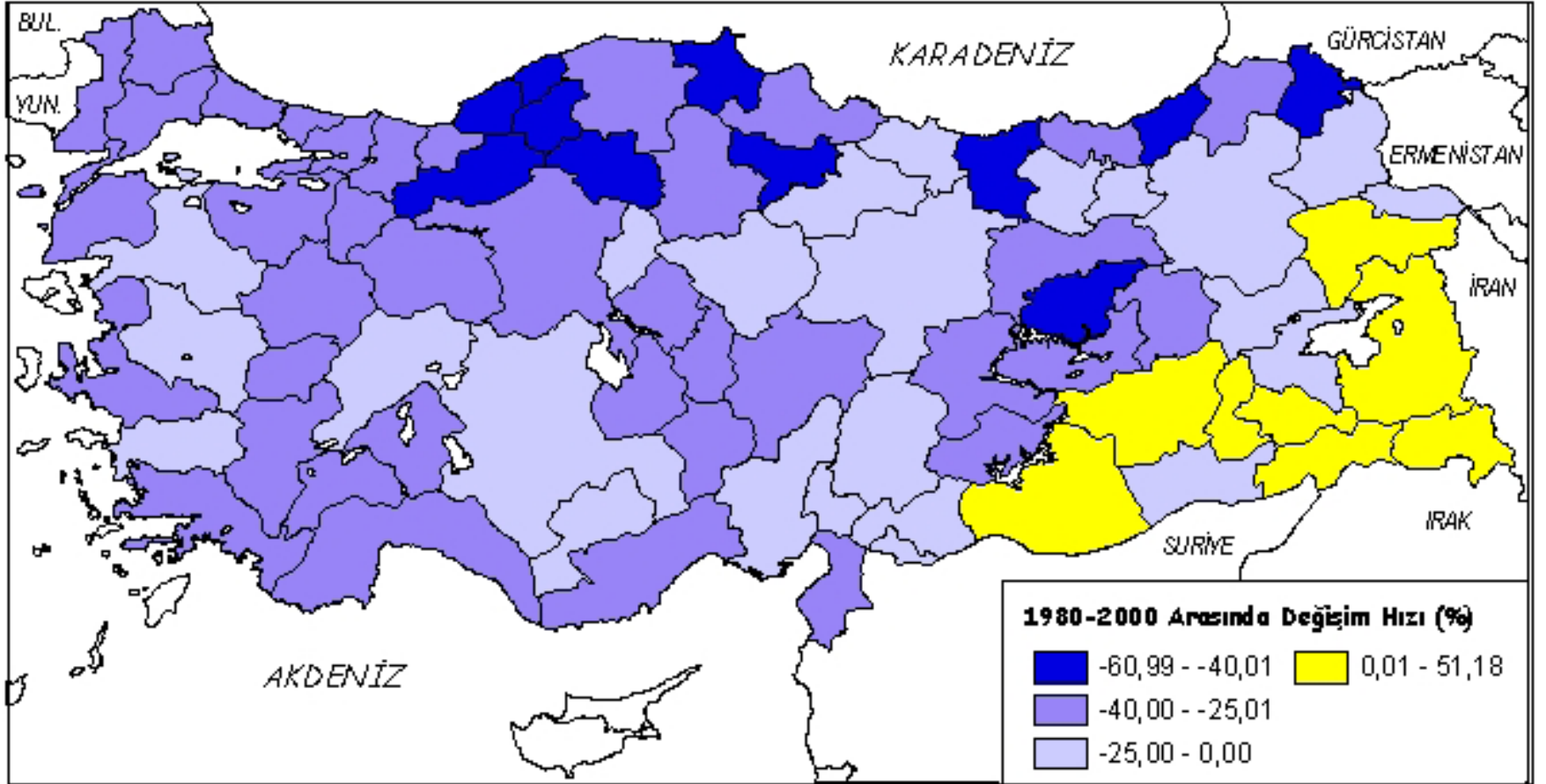
KAYNAK: E.Murat ÖZGÜR “Türkiye’de Toplam Doğurganlık Hızının Mekansal Dağılışı”
Coğrafi Bilimler Dergisi, Cilt 2, Sayı 1 , 2004

Türkiye’de toplam doğurganlık hızı (2000)

KAYNAK: E.Murat ÖZGÜR “Türkiye’de Toplam Doğurganlık Hızının Mekansal Dağılışı” Coğrafi Bilimler Dergisi, Cilt 2, Sayı 1 , 2004

1980'den 2000'e doğurganlık hızının değişimi

KAYNAK: E.Murat ÖZGÜR “Türkiye’de Toplam Doğurganlık Hızının Mekansal Dağılışı” *Coğrafi Bilimler Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1 , 2004

Bu büyük bölgesel fark nasıl açıklanabilir?

- * *Eğitim seviyesi*
- * *Kentsel ve kırsal yerler arasındaki farklar*
- * *Kadınların işgücüne katılımı*
- * *Ataerkil kültür: Erkek çocuk isteği*
- * *Ve diğer ???*

Şekil 4 Türkiye'de Toplam Doğurganlık Hızı İle Bazı Değişkenlerin Sentezi

(A) : 2000 yılında:

1. Toplam doğurganlık hızı, 4.00'den fazla,
2. Tarım dışı sektörlerde kadınların iş gücüne katılım oranı % 10'dan az,
3. Doğurgan çağıdaki kadınlar arasında okuma-yazma bilmeyenlerin oranı % 30'un üzerinde,
4. Kişi başına düşen GSYİH değeri 1500 doların altında olan illeri gösterir.

KAYNAK: E.Murat ÖZGÜR “Türkiye’de Toplam Doğurganlık Hızının Mekansal Dağılışı” Coğrafi Bilimler Dergisi, Cilt 2, Sayı 1 , 2004

TÜİK 2009 istatistiklerine göre Türkiye’de doğumlar ve doğurganlık

- **Doğumlarda azalma:** 2008 yılında 1 milyon 281 bin 302 olan canlı doğum sayısı, 2009 yılında 1 milyon 241 bin 617'ye geriledi.
- **Kaba doğum hızında düşüş.** 2009’da ‰17,3 olan bu sayı 2008 yılında ‰ 18’di. Yani, 2008 yılında bin nüfus başına 18 doğum, 2009 yılında bin nüfus başına 17,3 doğum düştü.
- **Bölgesel farklar:** 2008’de kaba doğum hızının en yüksek olduğu bölge ‰ 27,2 ile Güneydođu Anadolu Bölgesi, en düşük olduğu bölge ise ‰ 11,6 ile Batı Marmara oldu.
- **Toplam doğurganlık hızında azalma:** Bir kadının doğurgan olduğu dönem yani 15-49 yaş dönemi boyunca doğurabileceği ortalama çocuk sayısı 2008 yılında 2,14 çocuk iken, 2009’da 2,06 oldu.
- **En yüksek doğurganlık hızı** 20-29 yaş grubunda.
- **2009 yılında doğum yapan annelerin ortalama yaşı:** 27.

Kaynakça

- İ. Koç, M. A. Eryurt, T. Adalı, P. Seçkiner *Türkiye'nin Demografik Dönüşümü*, Hacettepe Nüfus Etütleri Enstitüsü Yayını, 2010.
- Ferhunde Özbay, “ Türkiye’de Gençlik, Nüfus ve İktidar ”, *Türkiye’de İktidarı Yeniden Düşünmek*, Murat Güney (Der.) Varlık Yay. 2009
- E.Murat Özgür, “Türkiye’de Toplam Doğurganlık Hızının Mekansal Dağılışı” *Coğrafi Bilimler Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1 , 2004
- Alan Duben & Cem Behar, *İstanbul Haneleri Evlilik, Aile ve Doğurganlık 1880-1940* , İletişim Yayınları, 1996.
- *Türkiye'nin Fırsat Penceresi - Demografik Dönüşüm ve İzdüşümleri*, TÜSİAD yayınları, 1999.
- Ankara Ticaret Odası, *İstihdam Raporu*, ATO Yayınları, Mart 2007